

D. Velká hospodářská krize

a) Příčiny

Období **Zlatých 20. let rozsáhlé prosperity** (ačkoli se ve skutečnosti jednalo jen o 6 – 7 roků) bylo náhle ukončeno **Velkou hospodářskou krizí**. Viditelně začala hromadným a prudkým krachem cen akcií na newyorské burze na Wall Street od **24. října 1929 (Černý čtvrtek)** – následujícího dne ohlas tohoto otřesu dorazil do Evropy (**Černý pátek**). Pád akcií **destabilizoval na mnoho let celou ekonomiku západního světa** a jeho dozvuky měly celoplanetární působnost. Došlo k **největší hospodářské krizi moderních dějin**. Jaké byly její příčiny?

O **příčinách** Velké krize se diskutuje dodnes. Můžeme říci, že v těchto diskusích se vyprofilovaly **2 hlavní proudy nynějšího ekonomického myšlení**. První proud, označovaný jako **keynesiánci** podle britského ekonoma Johna Maynarda Keynesa (1883 – 1946), konstatoval, že hlavní příčinou bylo neregulované působení tržních sil. Naproti tomu druhý proud, označovaný jako **monetaristé**, tvrdí, že krize mohla proběhnout jako málo dramatická přirozená fáze hospodářského cyklu, ale že ji katastrofálně zhoršily zásahy centrální banky s cílem uměle ovlivňovat hodnotu dolaru.

Chaos na Wall Street v říjnu 1929

Jestliže tedy shrneme fakta, která jsou nesporná, zjistíme, že:

1. Poválečný růst produkce v oblasti průmyslu, obchodu i zemědělství byl ve 20. letech **značný**. Například v Československu hodnota průmyslové výroby vzrostla v letech 1923 – 1929 (podle různých odhadů) o 70 – 90 %.

2. Mzdy zaměstnanců však **stagnovaly**. V Československu se průměrná měsíční dělnická mzda zvýšila v letech 1923 – 1929 z 534 Kč na 630 Kč (tedy o 18 %), ale její reálná hodnota (odpovídající kupní síle) narostla ve stejném období jen o 6 %. Zároveň však dělnická časová mzda klesla o 3 %, takže v období, kdy prudce rostly zisky velkopodnikatelů, dělníci museli pracovat déle, aby si alespoň udrželi dosavadní životní úroveň (pro srovnání: v r. 1929 si československá úřednice vydělala měsíčně 840 Kč a její mužský kolega 1550 Kč).

3. Za této situace není divu, že **koupěschopnost obyvatelstva prudce zaostávala za tržní nabídkou**. Například ve Spojených státech se jen v letech 1928 – 1929 objem zásob neprodejného zboží ztrojnásobil.

4. Firmy však **pokles koupěschopné poptávky podcenily** a plánovaly další expanzi, pro niž jim banky ochotně půjčovaly další peníze: z průmyslu i bankovníctví se stala nafouknutá, ale vnitřně prázdná **bublina nerealistických očekávání**.

5. Celní aj. překrady v mezinárodním obchodu znemožňovaly uplatnit domácí nadprodukcí na volnějších trzích v některých jiných zemích.

6. Americká centrální Federální banka (Federal Reserve System; Fed) považovala za svůj hlavní úkol **udržet pro dolar zlatý standard**, tedy přísnou vázanost hodnoty dolaru na objem státních zlatých rezerv. Proto nesáhla k devalvaci (řízenému snížení hodnoty měny), která by přehřáté ekonomice ulevila zvýšením množství peněz v oběhu.

b) Ekonomické a sociální škody

Vliv akciového krachu se ze Spojených států přelil prakticky do **celého světa**. Poněkud **stranou** zůstal jen **Sovětský svaz**, soběstačný v surovinách a obchodně uzavřený vůči zahraničí. Důsledky Černého pátku byly dalekosáhlé:

1. Bezprecedentně **poklesla průmyslová výroba**: ve světovém měřítku asi o **třetinu** (takový pokles nebyl nikdy předtím ani potom zaznamenán), ale ve **Spojených státech a v Německu o téměř polovinu**. Některé obory (ocelářství, výroba lokomotiv, stavebnictví, nábytkářství, sklářství, výroba porcelánu...) zaznamenaly pokles i o 50 – 85 %.

2. Pro rodiny průmyslových dělníků – znovu po 15 letech od války – vyvstala hrozba **hladu**: tehdejší úroveň sociálního zabezpečení mohla jen zmírnit akutní strádání.

3. Prudce **klesly ceny obilí** a dalších zemědělských produktů (v Kanadě stejně jako např. v Československu zhruba **na polovinu**), což zdevastovalo příjmovou situaci malých zemědělců.

4. **Obrat zahraničního obchodu** se celosvětově snížil **na 65 %**. Docházelo ke zdánlivě paradoxním situacím, že zatímco lidé ve městech hladověli, ve Spojených státech se na venkově či v lokomotivách topilo obilím a v Brazílii spalovali bavlnu a do kamen přikládali kávové brikety.

5. Nejzřetelnějším a nejtragičtějším projevem Velké krize se stala **masová nezaměstnanost**. Celosvětově **přesáhla** v r. **1932** (ve vůbec nejhorším krizovém roce) **20 %** **práceschopného** obyvatelstva (podle statistik, které však často situaci podhodnocovaly). Ve **Velké Británii** byla tehdy nezaměstnanost **24 %**, ve **Spojených státech** asi **30 %** (11,4 – 14,7 milionů lidí), v **Německu** dokonce přes **40 %** (5,2 milionů lidí). Pokud se náhodou proslechlo, že některá továrna přijme alespoň dočasně několik jednotlivců do pracovního poměru, před jejími branami se dopředu přes noc utábořily stovky a tisíce zoufalých uchazečů. **Československo** mělo v r. 1929 nezaměstnanost nízkou: 55 tisíc lidí. Avšak za pouhé 3 roky se zdesateronásobila (na 554 tisíc v r. 1933) a o rok později počet nezaměstnaných přesáhl tři čtvrti milionu (738 tisíc v r. 1933 = **asi 35 %**).

6. Ztichlé a opuštěné **továrny chátraly** a rezivěly, což ztěžovalo jejich pozdější obnovu.

7. Tíha krize zasáhla i **soukromý život**. Nezaměstnaní otcové rodin propadali **beznaději a ztrátě sebedůvěry** a čelili i manželským krizím. Mládež hledala útěchu a seberealizaci v **povrchních sexuálních vztazích**. Mladí **manželé se vyhýbali početí dítěte**. Celým západním světem prošla silná **vlna sebevražd**. Snížily se šance na studium a na promyšlené budování profesního i soukromého života.

John M. Keynes v r. 1932 v odpovědi na otázku, zda už v minulosti bylo něco podobného jako tato krize:

Ano. Říkalo se tomu doba temna, nastalo to po pádu Říše římské a trvalo to čtyři sta let.

Americká dělnická rodina (asi 1935)

Shrnutí:

V r. 1929 vypukla Velká krize – nejhlubší ekonomický propad moderních dějin. Byla způsobena různými faktory, od extrémně nerovnoměrné distribuce společenského bohatství až po zastaralou měnovou politiku velmocí. Krize znamenala přinejmenším **třetinový propad makroekonomických ukazatelů, situace zaměstnanců a jejich rodin** však byla často mnohem horší (zavládla **masová nezaměstnanost**).

Otázky a úlohy:

1. Zjistěte a zaznamenejte, jaké vzpomínky na Velkou krizi se tradují ve vaší rodině.
2. Porovnejte Velkou krizi s krizí po První světové válce.
3. Najdeme podobné krizové jevy i v dnešním světě? Objasněte.

Výběr z odborné literatury: Milan Vodička: Den, kdy došly prachy. Praha 2009.

c) Politické důsledky

Prudká Velká krize (1929 – 1937; její závěr se lišil podle zemí) samozřejmě ovlivnila i politiku. **Demokratické systémy byly destabilizovány.** Například ve Francii se za 9 let (1929 – 1937) vystřídal 21 vlád.

Významným okamžikem se stal nástup nového prezidenta Spojených států **Franklina Delano Roosevelta** (1882 – 1945; Demokratická strana). Poprvé byl zvolen v r. 1932 a pak ještě třikrát: svůj úřad zastával v letech **1933 – 1945** (až do své smrti), tedy **nejdéle** ze všech amerických prezidentů. Tento právník získal sice již v mládí nemalé politické zkušenosti, ale přesto nebyl na první pohled disponován k tomu, aby právě on provedl Spojené státy vůbec nejsložitějšími roky jejich historie: v r. 1921 onemocněl dětskou obrnou a od té doby téměř nemohl chodit. Proslul jako houževnatý bojovník proti korupci a do Bílého domu přišel s jasnou představou, jak sociálně citlivým způsobem skoncovat s krizí. Proto měl řadu nepřátel ve vlivných a majetných kruzích a již na začátku r. 1933 čelil atentátu: nastrčený střelec se jej pokusil zabít během návštěvy města Miami na Floridě. Roosevelt smrti unikl, protože jej vlastním tělem uchránil populární politik Demokratické strany, starosta Chicaga Antonín Čermák (český emigrant), který však na následky střelby zemřel.

Roosevelt vyhlásil hned na počátku svého prezidentství program rázného řešení Velké krize. Tento program nazval **New Deal** (Nový úděl) a během prvních 100 dnů své vlády prosadil jeho právní rámec. New Deal byl obecně postaven na **principu 3 R** (Relief – Recovery – Reform): Pomoc (nezaměstnaným a chudým) – Obnova (ekonomického růstu) – Reforma (finančních a měnových pravidel). Konkrétně to znamenalo:

Placka s FDR

1. Zlatý standard pro dolar byl **zrušen** a došlo k devalvaci dolaru (tím se do ekonomiky dostalo více peněz).

2. Vláda umožnila snadnou **očistu bankovního sektoru** od zkrachovalých bank (tím vznikly podmínky pro bezproblémové bankovní úvěry v budoucnu).

3. Vláda **omezila vládní výdaje**: především snížila platy státních zaměstnanců a výsluhy válečným veteránům (tím získala peníze na financování celého programu).

4. Vláda poskytla **finanční podporu farmářům**, kteří nechali část půdy neobdělanou (tím se zvýšila cena potravin i příjmy zemědělců).

5. Vládní úřady stanovovaly **minimální mzdy**, minimální ceny i **maximální pracovní dobu**, a přispívaly z veřejných rozpočtů podnikům na mzdy (tím byla snížena nezaměstnanost a zkvalitněny pracovní podmínky zaměstnanců).

6. Vláda vytvořila podmínky pro **vyšší zaměstnanost žen**.

7. Vláda podpořila z veřejných peněz **rozšiřování dopravní infrastruktury** – přibývaly nové silnice, letiště apod. (tím se výrazně snížila nezaměstnanost, usnadnila se cesta za prací a zlevnil transport zboží).

8. Vláda finančně **podpořila kulturní aktivity a uměleckou tvorbu** (tím se zlepšila celková atmosféra ve společnosti).

New Deal vyvedl Spojené státy z krize do r. 1937 (tehdy ekonomická produkce převýšila hodnoty z r. 1929 a nezaměstnanost se smrškla na 14 %). Jeho jedinou slabinou byla skutečnost, že se sice podařilo zastavit, ale již nikoli zvrátit růst státního dluhu, jenž se v prvních letech krize vyšplhal na 40% hrubého národního produktu. Přesto ohlas celého projektu byl značný: ve Spojených státech nastartoval dlouhou éru **neotřesitelné popularity Demokratické strany** (náleželi k ní 4 z 5 prezidentů, kteří se v Bílém domě vystřídali v letech 1933 – 1969).

V **Evropě** se situace vyvíjela jinak. V reakcích na Velkou krizi bylo možné snadno rozlišit, že západní část kontinentu zaujímají státy s velkou demokratickou tradicí, zatímco střed a východ tuto zkušenost do značné míry postrádá.

V **západní Evropě** se cesta z krize hledala prostřednictvím **velmi širokých vládních (a samozřejmě i parlamentních) koalic**.

Naproti tomu **ve střední, jižní a východní Evropě převládla víra ve vládu pevné ruky**. Vznikly zde **autoritativní až diktátorské režimy**, které se vzpírají jednoduché klasifikaci, ale nešlo přehlédnout, že tu velký prostor získaly myšlenky **fašismu**. Někde se tento vývoj odehrál ještě před Velkou krizí (a byl tedy reakcí spíše na poválečnou situaci), ale ekonomické obtíže jej jen upevnily: nyní bylo snadné přesvědčit velkou část obyvatelstva, že **krize je důsledkem rozmařilé liberální záliby v lákadlech moderní společnosti** (a že tedy jsme trestáni za zhoubný odklon od uměřených konzervativních tradic) nebo že **hlavní vinu nesou okolní země či přistěhovalí cizinci**. Takový vývoj postihl **Maďarsko** (od 1919), **Itálii** (od 1922/1925), **Bulharsko** (od 1923), **Litvu** (od 1926), **Polsko** (od 1926), **Portugalsko** (od 1926), **Řecko** (od 1926), **Jugoslávii** (od 1929), **Německo** (od 1932/1933), **Rakousko** (od 1932/1933), **Estonsko** (od 1934), **Lotyšsko** (od 1934), **Rumunsko** (od 1938).

Jediným **plně demokratickým státem** ve střední a východní Evropě zůstalo **Československo**.